

Univerzitet u Beogradu, Institut za filozofiju i društvenu teoriju,
Beograd

DOI 10.5937/kultura1234401L

UDK 1(091) Жуњић С.

1(=163.41)(091)

originalan naučni rad

KRITIČKO ODREĐENJE POJMA SRPSKA FILOZOFIJA

Sažetak: *Autor razmatra kritičko određenje pojma "srpska filozofija" Slobodana Žunjića koji, u svojim temeljnim istraživanjima srpske filozofije zasnovanim na novom metodološkom pristupu, znatno revidira rezultate dosadašnjih istraživanja domaće filozofske baštine. Značaj Žunjićevih filozofskih radova, po autorovom mišljenju, nije samo u potpunijem viđenju razvoja filozofije u našoj sredini, već i u preciznijoj filozofskoj terminologiji, koja daje izoštreniju sliku o različitim stadijumima razvoja srpske filozofije, u znatno dužem vremenskom periodu nego što je to do sada bilo poznato. Autor posebno analizira Žunjićevu kritiku pojmova "filozofija kod Srba", "filozofija u Republici Srbiji", i ukazuje na argumente zbog kojih Žunjić insistira na upotrebi pojma "srpska filozofija".*

Ključne reči: *filozofija, kultura, srpska filozofija, srpska filozofska kultura*

Već dugi niz godina u našoj filozofskoj historiografiji dominira uverenje da ne postoji celovit i filozofski relevantan uvid u stanje i razvoj srpske filozofske misli. Zastupnici ovog stava iznose više veoma uverljivih razloga, od kojih je, nesumnjivo, najviše polemike, ne samo u domaćoj već i u međunarodnoj filozofskoj javnosti², izazvao upravo pojam "srpska filozofija".

U poslednjim decenijama XX i početkom XXI veka, posle raspada jugoslovenske države, u našoj sredini poraslo je interesovanje

1 Rad je nastao u okviru potprojekta br. 43007, koji finansira Ministarstvo prosvete i nauke Republike Srbije.

2 O tome svedoče reakcije H. Folkersa povodom pojave knjige *Die serbische Philosophie heute*, koji je doveo u pitanje smislenost pojma francuska ili nemačka filozofija. Up. Žunjić S., *Istorija srpske filozofija*, Plato, Beograd 2009, str. 22.

među istraživačima za kritičkim preispitivanjem domaće filozofske baštine. Bez obzira na neke vredne rezultate, mora se ipak reći da se još uvek radi uglavnom o poduhvatima pojedinaca ili manjih grupa istraživača. Među tim autorima temeljitošću, kompetentnošću i širinom zahvata, izdvaja se Slobodan Žunjić, koji je nedavno publikovao svoja višedecenijska istraživanja srpske filozofske tradicije, pod naslovom *Istorije srpske filozofije*. Reč je o kapitalnoj studiji, koja hronološki prati istorijski razvoj i daje kritički uvid u stanje i ključne probleme srpske filozofije i njenih institucija, od srednjeg veka do danas. Ova obimna knjiga predstavlja u stvari enciklopedijski sažet pregled autorovih dugogodišnjih serioznih istraživanja, koja su u međuvremenu narasla u višetomnu *Istoriju srpske filozofije*, u kojoj će pojedini problemi, filozofske discipline, pravci, struje, ličnosti i institucije biti adekvatno predstavljene.

Istorija Srpske filozofije, nastala je iz pera nesumnjivo danas našeg najobrazovanijeg filozofa, koji je, svojim značajnim radovima iz antičke, vizantijske i savremene filozofije, demonstrirao ne samo impozantnu širinu svojih filozofskih interesovanja, već je svojom temeljitošću i pouzdanošću svojih filozofskih merila, pokazao da je za jedan takav, može se bez preterivanja reći, kapitalan poduhvat, ne samo za našu filozofiju, već i celokupnu kulturu, u stručnom pogledu jedini dorastao.

U svom temeljnom i iscrpnom kritičkom pregledu rezultata dosadašnjih istraživanja, Žunjić je ukazao na vredna dostignuća tih radova, ali i na njihova velika ograničenja i brojne nedostatke, koji se ogledaju u hronologiji, metodologiji, ideološkom pristupu i sl. Uočivši ove i druge slabosti u radovima svojih prethodnika, pisac *Istorije srpske filozofije* odlučio je da ponudi sasvim nov, u skladu sa standardima savremene filozofske istoriografije, primeren metodološki pristup u istraživanju razvoja srpske filozofije.

Taj filozofski poduhvat zahtevao je od autora, pre svega, filozofski utemeljen odgovor na ključno pitanje postoji li uopšte “srpska filozofija”. Drugim rečima, trebalo je razmotriti “u kom smislu je opravdano i da li je uopšte moguće koristiti pojam “srpska filozofija”, a da sama filozofija kao duhovna i naučna disciplina zadrži svoje suštinsko značenje.

U rešavanju ovog problema, Žunjić je odlučio da u svom određivanju pojma “srpska filozofija”, primeni najstroža filozofska merila, i da ispita glavne aspekte značenja pojma filozofija, koji se ovom pojmu pripisuju u modernoj evropskoj filozofskoj tradiciji, bilo da se ovaj pojam shvata u školskom ili svetskom smislu svog značenja. Na osnovu ovih razmatranja, Žunjić zaključuje da, ako o filozofiji govorimo u emfatičkom smislu, onda se

sasvim otvoreno može reći da „Srbija nije nikada imala i još uvek nema široko razvijenu i veliku filozofsku kulturu kakvu imaju recimo, Nemci ili Francuzi”³. Autor je uveren da se isto može reći i za skromnu srpsku filozofsku baštinu, koja u poređenju sa velikim evropskim filozofskim kulturama, znatno zaostaje i svojom raznovrsnošću i dužinom trajanja.⁴

Nastojeći da precizno odredi mesto i značaj filozofije u kontekstu srpske duhovne istorije, Žunjić, na osnovu svojih široko zasnovanih istraživanja, za razliku od nekih drugih istraživača,⁵ uverljivo pokazuje da u „srpskoj kulturi filozofija nikada nije zauzimala, neko posebno važno, pogotovo ne središnje mesto, a srpski filozofi, u celini gledano, retko su dostizali one domete koji su mnogo češće ostvarivani u drugim oblastima ispoljavanja srpskog stvaralačkog duha”⁶. Štaviše, Žunjić smatra da ova konstatacija ne važi samo za našu prošlost, već i za našu savremenu filozofsku situaciju.⁷

Međutim, bez obzira na stroga kritička merila, koja autor primenjuje u vrednovanju naše filozofske baštine, on ipak smatra da filozofija u Srbiji ima određenu tradiciju, koja se doduše „ne sme preuveličavati i precenjivati, ali ni olako potceniti, još manje zanemariti”⁸. Po njegovom mišljenju, čak i kada se procenjivanju različitih aspekata naše filozofske tradicije pristupi sa najstrožim merilima, pokazuje se da je „istorija filozofiranja u Srbiji mnogo duža nego što se obično misli, a pojedini rezultati srpskih filozofa predstavljaju doprinos ne samo srpskoj kulturi kao takvoj, nego i ukupnoj evropskoj duhovnoj baštini, kako onoj istočnoj tako i onoj zapadnoj”⁹.

Tektonske političke promene u starijoj, a još više i modernoj, istoriji srpske države i društva, izazvale su u srpskoj kulturi oštre rezove, i svojim radikalnim političkim i ideološkim promenama državnog okvira, bitno uticale da njen kulturni razvoj bude sastavljen od brojnih fragmenata. Autor ipak smatra da se između tih fragmenata mogu otkriti „tanke i krivudave niti filozofske misli” koje „povezuju različite duhovne epohe i mislilačke poduhvate”¹⁰.

3 Ibid., str. 9.

4 Ibid., str. 9.

5 Jeremić D., *O filozofiji kod Srba*, Plato, Beograd 1997, str. 8.

6 op. cit., str. 9.

7 Ibid., str. 9.

8 Ibid., str. 9.

9 Ibid., str. 9.

10 Ibid., str. 9-10.

Međutim, po Žunjićevom mišljenju, bez obzira što u različitim epohama naše istorije možemo pronaći tragove o postojanju filozofske misli, to još uvek nije dovoljno da bismo mogli dati sasvim pouzdan odgovor na pitanje: Da li se na osnovu tih činjenica može govoriti o „nekakvoj srpskoj filozofiji i njenom istorijskom razvitku”¹¹ Nastojeći da pronađe filozofski utemeljen odgovor na ovo pitanje, Žunjić, kritički preispituje tvrdnje nekih naših filozofa, koji su smatrali da se ne može govoriti o srpskoj filozofiji, jer su u našoj sredini “filozofi vrlo retki”, i među njima ne postoji „kontinuitet u mislenim pokretima”.¹² Bez obzira na raširenost takvih verovanja u našoj filozofskoj i kulturnoj javnosti, Žunjić u svojim istraživanjima pokazuje da „istorijska proučavanja naše kulturne prošlosti uopšte ne potvrđuju takva mišljenja”¹³. Naprotiv, najnovija istraživanja naše filozofske baštine pokazuju da filozofi u srpskoj kulturi nisu bili „retke biljke” i da njihova dela nisu bila bez ikakvog „odnosa prema svom vremenu, nasleđu, školama, drugim misliocima i tuđim idejama”.¹⁴ U svojim kritičkim istraživanjima srpske filozofske baštine, Žunjić otkriva da već u najranijim stadijumima srpske filozofske misli postoje „uplivi vladajućih stilova mišljenja”, i da ti uticaji u modernom dobu „postaju sve uočljiviji i čvršći”.¹⁵

Pa ipak, u svojoj strogo diferenciranoj analizi, Žunjić naglašava da se o „srpskoj filozofiji” i njenom kontinuitetu može govoriti samo u sasvim osobenom smislu. Ističući osobenost kontinuiteta srpske filozofije, autor naglašava da, za razliku od velike evropske filozofske kulture, „kontinuitet srpske filozofije karakteriše poglavito kontinuitet upoznavanja sa velikim idejama svetske filozofije i njihovog delovanja na našem tlu”¹⁶. Imajući u vidu da je ova vrsta kontinuiteta prisutna i u tzv. velikim filozofijama,¹⁷ Žunjić smatra da bismo pogrešili ako bismo zbog toga istoriju naše filozofije shvatili samo kao „istoriju epigonskih, beznačajnih i manje vrednih misli”¹⁸. Po njegovom mišljenju, „precizno utvrđivanje postojanja stalnog uticaja sa strane ne umanjuje vrednost neke filozofije, nego je samo smešta u jedan idejni prostor u kome se ona slobodno i stvaralački razvija, daje samosvojna

11 Ibid., str. 10.

12 Ibid., str. 10.

13 Ibid., str. 10.

14 Ibid., str. 10.

15 Ibid., str. 10.

16 Ibid., str. 11.

17 Cela istorija evropske filozofije predstavlja lanac različitih veza i uzajamnih uticaja raznorodnih misaonih tradicija.

18 op. cit., str. 11.

dela i ličnosti i sama povratno deluje na druge filozofije¹⁹. Glavno obeležje srpske filozofije, po Žunjićevom mišljenju, nije u tome što je ona bila podvrgnuta različitim uticajima, već u raznovrsnosti i kontinuitetu tih uticaja.²⁰

Međutim, čak i kada se otklone nejasnoće koje postoje o pojmu kontinuiteta u istoriji srpske filozofije, Žunjić smatra da izraz „srpska filozofija ostaje problematičan i u sadržinskom i u metodičkom pogledu (...) koji ne tako retko kompromituje njegovu istorijsko-kritičku upotrebu²¹. Stoga, po njegovom mišljenju, rešenje ovog problema zahteva dalje preciziranje pojma „srpska filozofija“. To preciziranje autor vidi u tome što se mora istaći da se o „srpskoj filozofiji (...) ne može se govoriti u doslovnom (pravom) smislu te reči (...) ukoliko se pod tom sintagmom razumeva neka jasno profilisana srpska nacionalna filozofija, sa krajnjom osobenom duhovnom tradicijom (izvorima), autohtono izgrađenim pojmovnim jezikom, posebnom tematikom i posebnim načinom rešavanja filozofskih pitanja²². Drugim rečima, Žunjić smatra da: „srpska filozofija, kao utvrđen tip filozofije i način filozofiranja, ne postoji niti je ikad postojala²³. Po njegovom mišljenju, u svim epohama dosadašnje istorije „srpska filozofija bila je uvek deo neke šire filozofske celine, tradicije i težnje²⁴.

Žunjić ističe da se, bez obzira na promenu kulturnih i političkih okolnosti, „filozofija u Srbiji nije razvijala sa svešću o tome da je ona srpska po svom duhu niti ona u tom pogledu, uprkos neospornim osobenostima, kad se posmatra u odnosu prema drugim filozofskim sredinama, poseduje izgrađenu individualnost i osoben duh u naglašenom smislu²⁵. Stoga, on smatra da se neka „naša filozofija koja bi kao takva bila samo naša (nacionalno) (...), ne može nigde naći, jer to što bi se na takav način moglo zamisliti u stvari nije nikakva filozofija, nego samo zbir određenih običaja, navika, sklonosti, karakternih crta i sl²⁶. Drugim rečima, autor kritikuje neke pokušaje da se “srpska filozofija” izjednači s „mentalitetom, i etničkim svojstvima srpskih

19 Ibid., str. 11.

20 Ibid., str. 11. Neki mlađi istraživači naglašavaju da „osim kontinuiteta postoji i identitet naše filozofije“. Up. Deretić I., *Istorija srpske filozofije I*, Evro-Guinti, Beograd 2011, str. 5.

21 op. cit., str. 11.

22 Ibid., str. 11.

23 Ibid., str. 11.

24 Ibid., str. 12.

25 Ibid., str. 12.

26 Ibid., str. 12.

filozofa”²⁷. Sledeći Hegelovo (Hegel) poimanje univerzalnosti filozofske misli, Žunjić ističe da se “srpska filozofija ne može izjednačavati sa tim spoljašnjim ograničenjima svoje relativne teorijske autonomnosti, jer je ona po prirodi stvari (...) najartikulisanija svest jedne sredine, izložena u medijumu apstraktnog diskurzivnog mišljenja, premda, opet, vrlo individualizovana po svom izrazu i stavu”²⁸.

Koristeći u svojoj analizi stroga filozofska merila, Žunjić pravi jasnu distinkciju između “srpske filozofije” kao filozofije i ističe da ona “ne može biti izraz narodne svesti, prosto zato što ona, kao i svaka druga filozofija, uvek nadilazi nivo “prirodne svesti” i što se neizbežno (bar povremeno) sudara kako sa prevladajućim duhom vremena tako i sa veličinom koja se zove “narodni duh”²⁹. Žunjić naglašava da filozofija, “po svom iskonskom određenju nije dominantno mnenje već objektivni duh jedne kulture”³⁰. Stoga on smatra da se mora odbaciti shvatanje “srpske filozofije kao izraza tzv. srpskog narodnog bića i njegove duše, na način kako duh srpskog naroda izražavaju njegova poezija, priče, verovanja i običaji”³¹. Diferencirajući pojam filozofije od drugih oblika duhovnog ispoljavanja, autor pravi oštru razliku između “srpske filozofije” i narodne mudrosti, ističući da se filozofija “pod određenim uslovima, uspostavlja kao posebna misaona i metodično vođena aktivnost duha”³². Imajući u vidu ove karakteristike pojma filozofije, autor smatra da “srpska filozofija nije ni rafinirani produžetak ni artikulacija narodne svesti i s toga se ne može, kao što je ponekad činjeno, izvesti iz nekakvih trajnih karakteristika srpske ‘narodne duše’ ili temeljnih odlika našeg narodnog etosa i eposa”³³, koji ne spadaju u područje filozofskih istraživanja.

Kad je reč o odnosu između srpske filozofije i srpske kulture, autor ističe da taj odnos nije harmoničan, već da u njemu postoji latentna napetost. Ovim uvidom, Žunjić nastoji da potkrepi svoj

27 Ibid., str. 12. O neodrživosti takvih pokušaja, sa stanovišta filozofije, shvaćene kao „rad pojma“, krtički govori, Zdravko Kučinar u svojoj knjizi *Srpsko filozofsko društvo*. Kučinar Z., *Srpsko filozofsko društvo – kratka istorija I*, Srpsko filozofsko društvo i Službeni glasnik, Beograd 2011.

28 op. cit., str. 12.

29 Ibid., str. 13.

30 Ibid., str. 13.

31 Ibid., str. 13. Da u našoj narodnoj književnosti pronade temelje srpske filozofije pokušala je Ksenija Atanasijević. Up. Atanasijević K., *Teorijsko filozofiranje u narodnim umotvorinama*, u: *Kritička misao filozofa i naučnika*, priredio Radulović M., Institut za književnost i umetnost, Beograd 1995, str. 479-486.

32 op. cit., str. 13.

33 Ibid., str. 13-14, Up. Dvorniković V., *Psiha jugoslovenske melankolije*, Zagreb 1925.

stav da “srpski filozofi nisu bili neposredni produžetak srpske kulture i “srpskog duha”, nego njihovi „autorefleksivni i autokritički izdanci”³⁴. Posmatrano iz perspektive evropskog kritičkog intelektualca, položaj srpskih filozofa, sličan je položaju filozofa drugih kultura. Oni su, zavisno od svog poimanja filozofije, “po prirodi svoga poziva morali povremeno da štrče u svojoj sredini, da budu od nje ignorisani ili čak prezirani i odbacivani”, ali su i “oni sami ne tako retko, poput B. Petronijevića, pokazivali krajnju ravnodušnost prema sudbinskim pitanjima svoga naroda i svoje sredine”³⁵.

Budući da u našoj filozofskoj tradiciji postoje razdoblja kada su srpski filozofi možda i najdublje spoznavali smer istorijskog kretanja i duhovne zadatke vremena, Žunjić smatra da u „istoriji filozofije kod Srba i jedan i drugi tip filozofa mora naći svoje zasluženo mesto, jer doprinos filozofiji nikada nije bio neposredno vezan za društveni sklop i nikada se ne da do kraja funkcionalizovati za bilo kakve, pa i one najplemenitije patriotske svrhe”³⁶. Upravo ambivalentni karakter tog odnosa, između filozofa kao kritičkih intelektualca i kulturne sredine u kojoj žive, po Žunjićevom mišljenju, „najbolje se može videti na primeru srpske kulture i njene filozofije”³⁷.

Iako smatra da ne postoje neke karakteristične srpske teme u srpskoj filozofiji, Žunjić ne negira da su u našoj filozofskoj kulturi prisutne određene filozofske ideje koje su u pojedinim razdobljima njenog razvoja bile dominantne. Bez obzira na to što srpski filozofi nisu artikulirali neki svoj „nacionalno osoben doživljaj sveta i svoje shvatanje vlastite uloge u njemu, (...) njihove filozofije, ma kako međusobno različite po svojim duhovnim izvorima i stilskim izrazima, nastaju u jednom jedinstvenom kulturnom okviru i osobenom društveno-istorijskom kontekstu, nužno boji njihove nesporne individualnosti zajedničkim tonovima i na određen način preinačuje razne uticaje koje oni trpe ili preuzimaju”³⁸. Budući da, po autorovom mišljenju, „filozofije malih naroda nikada nisu ni samo bleđa kopija neke velike strane filozofije ni njihova haotična mešavina”, tako i „srpska filozofija“ svojom specifičnom sintezom

34 Ibid., str. 14.

35 Ibid., str. 14. Istina je da je Petronijević uglavnom brinuo o vlastitoj filozofskoj afirmaciji, i da je bio više poznat van Srbije, ali je zanimljiva i njegova težnja da svojim radovima utiče na to da se u evropskoj kulturi i nauci da značajnije mesto Slovenima. Up. Đurić M., *Filozofija u dijaspori*, Književna zajednica, Novi Sad 1989, str. 12.

36 op.cit., str.15.

37 Ibid., str. 15.

38 Ibid., str. 15.

raznolikih ideja, „bogati riznicu svetske filozofije nekim novim glasovima i naglascima”.³⁹

Nasuprot nekim dosta uvreženim mišljenjima, koja su vezana za jezik malih kultura, Žunjić smatra da „kulturno-nacionalna posredovanost filozofiranja (...) sama po sebi nije nikakvo ograničenje filozofije⁴⁰, (...) već njeno takoreći nezaobilazno uokvirenje u kome je ona jedino mogućna”.⁴¹ Prema autorovom mišljenju „transcendentalnost jezičkih pretpostavki i kulturnih obeležja filozofiranja jeste, zapravo, prirodna posledica činjenice da univerzalni duh živi uvek usred razlika da lično ili kolektivno – lično razlikovanje određuje njegovu formu i njegovu sadržinu, te da univerzalni duh i ne postoji drugačije nego kao individualno i nacionalno obojeni duh”⁴². Međutim, Žunjić naglašava da pojam “nacionalni duh” treba shvatiti dinamički jer on “u ovom slučaju nije ništa drugo do određenost jednim kolektivnim kulturnim sklopom, te da on nije nikakva nepromenljiva rasna veličina, (...) već, naprotiv, prilično nepostojana struktura, nešto što se istorijski neprekidno menja i preobražava u stvaralačkom odnosu sa drugim kulturama, iako te promene nisu uvek lako vidljive i dovoljno oštre”. Upravo zbog dinamičkog karaktera nacionalnog duha, koji isključuje svaku metafizičku postojanost, a pogotovo biološku usađenost, Žunjić se zalaže za “upoznavanje njegovog istorijskog razvoja kako bi se njegova misaona tradicija mogla kritički preuzeti i kako bi se onda na taj način bolje razumeo njegov sadašnji oblik”.⁴³

Filozofski i kulturni značaj izučavanja istorije srpske filozofije

U svom kritičkom izlaganju istorijskog razvoja srpske filozofije, Žunjić naglašava da “bez obzira što nije najprostranije područje ispoljavanja srpske kulture, srpska filozofija predstavlja njen neotuđiv i vrlo vredan deo, bez čijeg dobrog poznavanja nije moguće razumeti neke bitne karakteristike srpskog duhovnog stvaralaštva u celini”⁴⁴. Za Žunjića proučavanje istorije srpske

39 Ibid., str. 15-16.

40 Sličan stav o odnosu jezika i filozofije „malih“ (slovenskih) kultura zastupa u svojoj knjizi zagrebački filozof V. Sutlić koji kaže: „Ako je njemački jezik par excellence jezik filozofije, onda bi slavenski jezici imali u sebi mogućnost da to budu u još većem smislu riječi, što važi i za naš jezik – da smo imali mišljenje! Sam kvalitet jezika je to dozvoljavao. Prema tome, mi se nemamo što tužiti na jezik, nego na misao koja je nedostajala“. Sutlić V., *Kako čitati Heideggera*, August Cesarec, Zagreb, str. 177.

41 op. cit., str. 16.

42 Ibid., str. 16.

43 Ibid., str. 16.

44 Ibid., str. 17.

filozofije predstavlja ne samo temelj za “izgradnju kritičke samosvesti u našoj kulturi i uopšte u društvenom životu”⁴⁵, već i glavni orijentir koji nam omogućuje „dalje kolektivno napredovanje u vremenu i snalaženju u današnjoj situaciji”⁴⁶.

Iako su prvi prikazi srpske filozofije nastali još u 19. veku, Žunjić s pravom konstatuje da su kritički utemeljena proučavanja razvoja srpske filozofske kulture, kod nas, tek u začetku. Imajući u vidu neke značajne rezultate na ovom području filozofskog rada, autor ipak smatra da je “s obzirom na zahteve savremene historiografije, filozofija još uvek neproučeno ili bar najslabije proučeno područje naše nacionalne kulture”⁴⁷.

Govoreći zbog čega je došlo do zastoja u istraživanju razvoja filozofske misli u Srbiji, Žunjić navodi dve vrste razloga: spoljašnje i unutrašnje. Prvu grupu razloga čini nedostatak stručnih kadrova, potcenjivački odnos prema “maloj” filozofskoj kulturi, nedostupnost primarnih izvora i sl. S obzirom na stanje filozofskih istraživanja domaće filozofske baštine, autor smatra da njeno proučavanje „najčešće mora da krene takoreći *ab ovo*, od traženja izvornih spisa i njihovog objavljivanja, da bi tek posle toga moglo da se pristupi njihovom tumačenju i vrednovanju, oslobođenom nasleđenih predrasuda i ideoloških šablona svake vrste”⁴⁸.

Pored spoljašnjih razloga, autor ističe i „teškoće koje proističu iz unutrašnje prirode srpske filozofske tradicije, koje se odnose na problem periodizacije, razvrstavanja i razgraničavanja”. Precizno određenje pojedinih razdoblja u nekim „slučajevima iz srpske istorije jednostavno uopšte nije moguće, jer tada kod nas ili nisu postojale danas uigrane podele, ili je filozofiranje u celini imalo drugačiji karakter i uzimalo drugačije oblike”⁴⁹.

U istraživanju istorije srpske filozofije, autor ističe čitav niz metodičkih problema, od kojih posebno izdvaja „pronalaženje prave mere između uskog i razlivenog pojma filozofije”⁵⁰. Precizno određenje ovog ključnog pojma izuzetno je važno da bi se izbegao svaki oblik redukcionizma u onim razdobljima srpske istorije kada dolazi do “približavanja, prožimanja, pa čak i spajanja međusobno različitih duhovnih sfera o čemu se u historiografskim

45 Ibid., str. 17.

46 Ibid., str. 17.

47 Ibid., str. 18. Krajem prošlog veka objavljeno više radova koji se bave pregledom opšteg stanja i pojedinih filozofskih pravaca u srpskoj filozofiji. Pored Žunjića, o srpskoj filozofiji značajne radove objavili su Z. Kučinar, I. Marić, D. N. Basta, I. Deretić i drugi.

48 op. cit., str. 19.

49 Ibid., str. 19.

50 Ibid., str. 19.

istraživanjima srpske filozofije mora voditi računa kako se ne bi otišlo u drugu krajnost, da se priznaje isključivo školski izdiferencirani pojam filozofije kakav se u Srbiji u potpunosti uspostavlja tek sredinom prošlog veka⁵¹.

Nastojeći da nađe pravu meru u određenju pojma filozofije u kontekstu srpske filozofske kulture, Žunjić napominje da „istorija srpske filozofije ne bi smela da se izjednačava sa istorijom srpske kulture i obrazovanosti, iako je filozofija njihov najviši stupanj⁵². Po njegovom mišljenju, „predmet istorije srpske filozofije nije tzv. kulturno-istorijsko blago (...) pogled na svet (...) životna mudrost (...) umetničke transpozicije životnog iskustva (...) naučna otkrića⁵³.

Žunjić insistira na tome da se razvoj „istorije srpske filozofije pažljivo razluči od (...) srodnih, ali ipak različitih aktivnosti duha⁵⁴. Iako priznaje da se prilikom rekonstrukcije sklopa nastanka, uobličavanja i delovanja pojedinih filozofskih ideja mora uzeti u obzir i širi politički i kulturni kontekst, autor odbacuje tvrdnju da je „naša filozofija živela samo u književnosti, a još manje je istina da je to njena prava forma koju najbolje osećaju i stvaraju pesnici i literate⁵⁵.

U svom određenju kritičkog pojma „srpske filozofije“, Žunjić zastupa stanovište da je „filozofija u Srbiji bila vezana za najviše obrazovne ustanove, a njeni najistaknutiji nosioci bili su predavači i profesori, što i nije iznenađenje, ako se zna da je za filozofiju od odlučujuće važnosti postojano prenošenje saznanjih iskustava i izvežban napor mišljenja⁵⁶.

Među istraživačima istorije srpske filozofije postoji dilema, ne samo oko pojmova „srpska filozofija“ i „filozof“, već i ko se može s pravom smatrati „srpskim“ filozofom i sledstveno tome uključiti u prikaz njenog istorijskog razvitka.⁵⁷ Po Žunjićevom mišljenju, ovo pitanje predstavlja izvor mnogih nesporazuma, jer je pojam „srpska filozofija“ u proteklom periodu pogrešno određivan ili je njegova upotreba izbegavana. Žunjić podseća da je ovaj termin, u drugoj polovini XX veka, skoro po pravilu zamenjivan neutralnijom sintagmom „filozofija u Srba“ ili još

51 Ibid., str. 19-20.

52 Ibid., str. 20.

53 Ibid., str. 20.

54 Ibid., str. 21.

55 Ibid., str. 21, up. Jeremić D., *O filozofiji kod Srba*, Plato, Beograd 1997, str. 22-27.

56 op. cit., str. 21. Međutim, filozofija se ni kod nas nije razvijala samo na Univerzitetu, kao što to nije uvek bio slučaj ni u velikoj evropskoj tradiciji filozofiranja. Up. Jaspers K., *Ideja univerziteta*, Plato, Beograd 2003, str. 88-90.

57 Ibid., str. 21.

češće državno-pravnom formulom ‘filozofija u Republici Srbiji’.⁵⁸ Žunjić tačno zapaža da pojam ‘srpska filozofija nije dovođen u pitanje iz filozofskih i načelno metodičkih razloga, već pre svega iz straha od toga da će se fokusiranjem pažnje samo na srpski odsek jugoslovenske kulture potpirivati osećanje posebne srpske veličine u odnosu na ostale balkanske narode, te da će se tako ugrožavati i jugoslovenski projekat u celini i druge manje nacionalne kulture’.⁵⁹

Kada je, razaranjem jugoslovenske političke zajednice krajem XX veka ovaj razlog nestao, po Žunjićevom mišljenju, pojavila se potreba da se ‘govori o pojedinačnim nacionalnim duhovnim kulturama proisteklim iz nekadašnjeg jedinstvenog prostora, tim pre što su one u njemu i ranije, uprkos mnogobrojnim dodirivanjima i međusobnim uticajima, ipak posedovale znatan stepen samobitnosti i različitosti’.⁶⁰

Prema Žunjiću ‘ponovno uvođenje u upotrebu naziva ‘srpska filozofija’ koji je bio uobičajen u 19. veku’, ne treba smatrati samo ‘posledicom državno-pravnog i kulturnog razdvajanja od drugih jugoslovenskih naroda niti u njemu treba videti nekakvo negativno određenje u odnosu na druge, već ga treba smatrati primerenijim i preciznijim terminom, koji treba praktikovati umesto formula koje su bile predlagane ili čak nametane u skorajšnjoj prošlosti’⁶¹. Međutim, uslov za upotrebu ovog termina, po autorovom mišljenju, jeste precizno određenje stvarnog značenjskog opsega i sadržaja ovog izraza, da bi se moglo shvatiti zašto mu se daje prednost u odnosu na ranije korišćene termine ‘filozofija kod Srba’ i ‘filozofija u Republici Srbiji’.

Na osnovu prethodne analize, Žunjić smatra da se može reći da pojam ‘srpska filozofija obuhvata kako misaonu delatnost onih srpskih filozofa koji su delovali ili deluju na istorijskoj ili današnjoj teritoriji Srbije (što bi i inače odgovaralo pojmu ‘filozofija u Srbiji’), tako i svih onih pojedinaca koji su po svom nacionalnom poreklu i identitetu bili pripadnici srpskog naroda, a filozofski su delovali ili deluju na područjima obitavanja srpskog naroda, bez obzira da li se ona nalazi u Srbiji ili izvan nje (taj momenat navodno neutralni naziv ‘filozofija u Srbiji’ ne može da uključi)’⁶². Žunjić se zalaže za upotrebu pojma ‘srpska filozofija’, i zbog toga što ova sintagma pokriva ne samo sadržaj pretežno geografske odrednice ‘filozofija u Srbiji’, već ga u višestrukom smislu i nadmašuje, a nadmašuje ga zato što

58 Ibid., str. 21.

59 Ibid., str. 22.

60 Ibid., str. 23.

61 Ibid., str. 23.

62 Ibid., str. 23.

su oni pojedinci, koje pregled ograničen samo na teritoriju Srbije nužno izostavlja, vrlo često značajno uticali na razvoj filozofije u Srbiji, bilo neposredno, kao predavači i pokretači filozofskog života, bilo posredno (kao uzori), pa bi stoga slika filozofskog razvoja, lišena tog na prvi pogled “izvanjskog” (a zapravo dubokog unutrašnjeg) činioca, bila nepopravljivo iskrivljena i osiromašena”.⁶³

Žunjić smatra da protiv pojma “filozofija u Srbiji” a za “srpsku filozofiju” postoje i drugi razlozi koji se tiču etničkog porekla i nacije shvaćene kao jezičke zajednice, sugerišući na taj način, da su nacionalno osećanje i jezička pripadnost mnogo važnija merila za utvrđivanje granica prostiranja neke filozofije, u odnosu na “promenljive i slučajne državno-političke međe i konfesionalnu pripadnost”. Po autorovom mišljenju, ukoliko želimo da budemo sasvim precizni, govoriti o srpskoj filozofiji u istorijskom smislu znači prosto govoriti o istoriji filozofije na etničkom i kulturnom prostoru srpskog naroda i njegovom jeziku. No i u tom pogledu “srpska filozofija” ima bogatije značenje, nosi višak sadržaja i ne da se svesti samo na nesumnjivo važnu jezičku komponentu. Jezik je svakako činilac koji nazivu “srpska filozofija” daje sasvim prepoznatljivu podlogu i prostornu određenost, ali ni on sam po sebi nije dovoljno merilo razgraničenja, i stoga “srpska filozofija” nije isto što i “filozofija na srpskom jeziku”.⁶⁴

Pokušaj da se kao kriterijum razgraničenja uzme samo jezik, Žunjić smatra suviše restriktivnim, jer bismo iz “prikazivanja naše filozofske prošlosti morali izostaviti sve ono što su srpski filozofi učinili na stranim jezicima, a takođe i pripadnike drugih nacija koji su delovali unutar srpskih zemalja dajući pritom mnogostruke doprinose razvoju srpske filozofije”⁶⁵. Stoga se autor zalaže da se jezik kao merilo “rasprostiranja srpske filozofije poveže i kombinuje sa kriterijumom teritorijalne i nacionalne pripadnosti”⁶⁶.

Prednost kriterijuma koji nastaje kombinovanjem više elemenata jeste u tome što se dobija jasniji okvir u kojem se ispoljava srpska filozofija i što se na taj način omogućuje pripadnicima drugih naroda, koji su pisali na srpskom jeziku, ili delali u našoj sredini, da iz neke druge perspektive budu svrstani i u neku drugu nacionalnu filozofiju i da “ne budu nepravedno zaobiđeni i na taj način ‘etnički očišćeni’ ”⁶⁷. U tom pogledu, autor smatra

63 Ibid., str. 23.

64 Ibid., str. 24.

65 Ibid., str. 24.

66 Ibid., str. 24.

67 Ibid., str. 25.

naslov “srpska filozofija” mnogo pogodniji od raširene formule “filozofija kod Srba”⁶⁸.

Određen prema ovim kriterijumima, pojam “srpska filozofija,” po Žunjićevom mišljenju, nema usko nacionalno (etničko) značenje, niti “palanački” karakter, koji mu se često neopravdano pripisuje. Nasuprot tim shvatanjima, autor posebno ističe da “se s punim pravom može reći da je srpska filozofija uvek bila deo jednog šireg kulturnog sklopa (balkanskog i evropskog), da je otvoreno komunicirala sa drugim nacionalnim filozofijama na jugoslovenskom prostoru i slobodno prisvajala različite intelektualne i realne podsticaje koji su dolazili iz drugih, naročito razvijenih sredina. Štaviše, srpska filozofija je u tom pogledu bila i ostala najmanje nacionalno zatvoreno područje duhovnog stvaranja kod nas, odnosno ona je bila i jeste najevropskije (naj-internacionalnije) delanje srpskog duha po svojim metodskim postupcima, sadržaju i usmerenjima. (...) Sve to govori o svojevrsnom pluralizmu tradicija i uticaja unutar srpske filozofije, koji nikada nije dozvolio zatvaranje u jedan isključivi nacionalni ili nacionalistički idiom”⁶⁹.

LITERATURA:

- Deretić I., *Istorija srpske filozofije I*, Evro-Giunti, Beograd 2011.
- Diltaj V., *Zasnivanje duhovnih nauka*, Prosveta, Beograd 1980.
- Diltaj V., *Suština filozofije i drugi spisi*, knjžarnica Zoran Stojanović, Sremski Karlovci i Novi Sad 1997.
- Đurić M., *Filozofija u dijaspori*, Književna zajednica, Novi Sad 1989.
- Jaspers K., *Ideja univerziteta*, Plato, Beograd 2003.
- Jeremić D., *O filozofiji kod Srba*, Plato, Beograd 1997.
- Jovanović M., *Impersonalije*, Plato, Beograd 2001.
- Kučinar Z., *Srpsko filozofsko društvo – kratka istorija I*, SFD i Službeni glasnik, Beograd 2011.
- Marić I., *Uspori srpske filozofije*, Plato, Beograd 2004.
- Radulović M., *Kritička misao filozofa i naučnika*, Matica srpska, Novi Sad i Institut za književnost i umetnost, Beograd 1995.
- Sutlić V., *Kako čitati Heideggera*, August Cesarec, Zagreb 1989.
- Žunjić S., *Istorija srpske filozofije*, Plato, Beograd 2009.

68 Ibid., str. 25.

69 Ibid., str. 25.

Marinko Lolić
University of Belgrade, Institute for Philosophy and Social Theory

CRITICAL DEFINITION OF THE CONCEPT OF
“SERBIAN PHILOSOPHY”

Abstract

The author discusses the critical definition of the concept of “Serbian Philosophy” by Slobodan Žunjić, who, in his basic research of Serbian philosophy based on a new methodological approach, substantially revises results of previous studies of domestic philosophical heritage. Significance of Žunić’s philosophical works, in author’s opinion, does not only lie in a more complete view of the development of Serbian philosophy, but also in the precise philosophical concepts which put a sharp focus on the different stages of development of the Serbian philosophy over a much longer period than so far known. The author especially analyzes Žunić’s concepts of criticism in Philosophy of Serbs, Philosophy in the Republic of Serbia, and suggests arguments why Žunić insists on using the term “Serbian philosophy.”

Key words: *philosophy, Serbian philosophy, culture, Serbian philosophical culture*